

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANILI ÇOCUK SAHİBİ ANNELERİN DENEYİMLERİ

LIVING WITH A CHILD WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS: EXPERIENCES OF
MOTHERS

Yeşim Güleç-ASLAN¹
Hande CİHAN²
Damla ALTIN³

Öz

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanıli bireylerin aileleri, özellikle de anneleri bir takım olumsuz duygular ve deneyimler yaşayabilmektedirler. OSB'li bireylerin ailelerinin deneyimlerinin incelendiği araştırmalar, ailelere yönelik hizmetlerin planlanmasında ve etkili bir şekilde uygulanmasında yol gösterici bir rol oynamaktadır. Bu araştırmada, OSB'li çocuk sahibi annelerin deneyimleri ve OSB hakkındaki algıları fenomenolojik (olgubilimsel) desenle incelenmiştir. Veriler, mecazlarla (metafor) toplanıp, betimsel olarak analiz edilmiştir. Annelerin OSB'ye ilişkin mecazlarını ve bu mecazların anlamlarını içeren bulgular, ilgili alanyazın bağlamında tartışılarak, uygulama ve ileri araştırmalar doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Annelerin Deneyimleri, Fenomenolojik Desen, Otizm Spektrum Bozukluğu, Özel Eğitim, Stresle Başa Çıkma

Abstract

The research about the experiences of mothers provides unique findings concerning their support. The goal of this study is to understand the experiences of 20 Turkish mothers of children with autism spectrum disorders (ASD). This study has been conducted by utilizing a phenomenological approach, which is a type of qualitative methodology that aims to explore an individual's personal experiences. Data were collected using metaphors, which are a valuable data collection tool for gathering deep and new insights into educational studies. This data will then be analyzed via descriptive analysis. The results discussed in terms of implications for future research and practices. We are expecting this study to provide new knowledge about the perspectives of mothers in different countries like Turkey.

Key Words: Attribution styles, Autism Spectrum Disorders, Coping, Mothers' Experience, Phenomenological Approach

¹ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, yesima@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

³ Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü

1. GİRİŞ

Aileye bir bebeğin katılımı, ailelerin varolan dinamiğini ve yaşantısını değiştiren bir durumdur. Aileler bu yeni duruma uyum sağlama sürecine girerler ve özellikle de bebeğin bir takım özel gereksinimleri varsa, bu süreç başta anneler olmak üzere tüm aile bireyleri için oldukça zor ve stresli geçebilmektedir (Hallahan ve Kaufmann, 2009). Özellikle, OSB'li bireylerin aileleri için, OSB'nin kendine özgü güçlüklerinin de (örneğin, yoğun davranış sorunları) etkisiyle, oldukça güç bir uyum süreci söz konusu olmaktadır. Bu süreçte, aile bireyleri yoğun kaygı, tükenmişlik, gelecek endişesi gibi olumsuz duygularla ve çeşitli sorunlarla (örneğin, eğitsel destek arayışı, çevreye OSB'yi açıklamak) başetmeye çalışmaktadırlar. OSB'li bireylerin aileleri sadece bu süreçte değil, yaşamları boyunca pek çok güçlükle karşılaşabilmektedir (Benson, 2006; Dillenburger, Keenan, Doherty, Byrne ve Gallaghen, 2010; Dunn, Burbine, Bowers ve Tantleff-Dunn, 2001). Alanyazında OSB'li bireylerin ailelerinin duygularının ve yaşantılarının incelendiği çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmaların bir kısmı tüm aile bireyelerine (örneğin, Dillenburger ve diğ., 2010), bir kısmı ise aile bireyelerinden birine (anne, vb.) (örneğin, Bilgin ve Kucuk, 2010) odaklıdır. Bu araştırmaların sonuçları; (a) OSB'li çocuğun sosyal-iletişim ve özbakım becerilerindeki yetersizliklerinin, OSB'ye özgü davranış ve uyku sorunlarının ebeveynlerin en fazla güçlük yaşadıkları konular olduğunu (Bilgin ve Kucuk, 2010; Dillenburger ve diğ., 2010), (b) OSB'li çocuğun ebeveynlerinin ve diğer aile bireyelerinin tanıyla birlikte şok, inkar, kaygı gibi olumsuz duygular yaşadıklarını, ailenin tüm yaşamını ASD doğrultusunda yaşamak zorunda kaldığını ve bunun aile üyelerini strese soktuğunu (Desai, Divan, Wertz, & Patel, 2012; McCabe, 2008; Werner De Grace, 2004), (c) OSB'li bir çocuk yetiştirmenin ailenin iş yaşamında, sosyal ilişkilerinde, maddi durumlarında ve eşlerin birbirleriyle ilişkilerinde sorunlara yol açtığını (Cavkaytar, Batu ve Beklan Çetin, 2008; Dillenburger ve diğ., 2010; Üstüner Top, 2009; Woodgate, Ateah ve Secco, 2008), (d) ailelerin kendileri ve çocukları için eğitsel, psikolojik ve sosyal hizmet desteğine ihtiyaçları olduğunu (Bilgin ve Kucuk, 2010; Cavkaytar ve diğ., 2008; Dillenburger ve diğ., 2010; McCabe, 2008), (e) ailelerin toplumun özür hakkındaki olumsuz tutumlarıyla başetme konusunda güçlükler yaşadıklarını (Desai ve diğ., 2012; McCabe, 2008; Üstüner Top, 2009) göstermektedir. Bazı araştırma bulgularında ise, bu yeni ve zor durumun evlilikleri güçlendirdiği; aile bireyelerine daha duyarlı ve sabırlı olma, hayata daha geniş perspektiften bakma gibi olumlu deneyimler ve kişisel kazançlar kattığı; yaşam için önemli bir amaç kazandırarak aile bireyelerini güçlendirdiği ve tüm zorluklara rağmen çocuklarıyla ilgilenmenin ebeveynleri mutlu ettiği bildirilmektedir (Chang

ve McConkey, 2008; Gupta ve Singhal, 2004; Kenneth, Hodgson, McCammon ve Lamson, 2009; Üstüner Top, 2009). Bunların dışında bazı araştırma bulguları da; (a) ebeveynlerin psikolojik durumları üzerinde çeşitli değişkenlerin (örneğin, çocuktaki davranış sorunlarının yoğunluğu, ebeveynlerin kişiliği) etkili olduğunu (Dillenburger et al., 2010; Gupta ve Singhal, 2004; Gray, 2002) ve (b) ebeveynlerin uyum sürecinde yaşadıkları olumsuz duyguların OSB'ye yükledikleri anlamla ilişkili olabileceğini ve bu olumsuz duygularla baş etmek için kullandıkları başatme stratejilerinin ebeveynlerin psikolojik sağlıklarını olumlu ya da olumsuz etkileyebileceğini bildirmektedir (Dale, Jahoda ve Knott, 2006; Tarakeshwar ve Pargament, 2001; Tway, Connolly ve Novak, 2007).

Nitel veya nicel yöntemlerle yürütülen bu araştırmaların çoğunluğu aile bireylerinin yaşadıkları duygulara, ebeveynlik işlevlerine ve başatme mekanizmalarına yöneliktir. Oysa, OSB'li bir çocuğun ebeveyni olma olgusunun, bu ailelerinin yaşam deneyimlerinin ve OSB'ye ilişkin açıklamalarının derinlemesine irdelendiği nitel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Dale ve diğ., 2006; Kenneth ve diğ., 2009; Whittaker, 2002; Woodgate ve diğ., 2008). Çünkü, bu konularda gerçekleştirilecek çalışmaların bulguları, ailelerin deneyimlerini anlayarak onlara yönelik etkili hizmetlerin planlanmasında ve uygulanmasında yol gösterici bir rol oynamaktadır. Aile bireyleri -özellikle ailede önemli bir rolü ve sorumluluğu olan anne- etkili bir hizmet aldığıdaysa; uyum sürecindeki güçlüklerle başatabilen aile, bu süreci sağlıklı geçirebilmektedir. Böylece, aile bireylerinin birbirleriyle etkileşimlerinin ve OSB'li çocuğa sunacakları desteğin niteliği artmaktadır (Dillenburger ve diğ., 2010; Woodgate ve diğ., 2008). Ayrıca, konuyla ilgili araştırmalar araştırmalar çoğunlukla Amerika, Avustralya ve diğer Batı ülkelerinde gerçekleştirilmiştir (Desai ve diğ., 2012; McCabe, 2008). Bu doğrultuda, ailelerin OSB'ye ilişkin deneyimlerini ve algılarını kültüre özgü farklılıklar (örneğin, özre yönelik tutumlar, inançlar) bağlamında ele alan çalışmalara da gereksinim söz konusudur (Bilgin ve Kucuk, 2010; Chang ve McConkey, 2008; Daley ve Sigman, 2002; Mandell ve Novak, 2005).

Sonuç olarak; (a) nitel araştırma gereksinimi doğrultusunda alanyazına katkıda bulunmak, (b) ailelere yönelik etkili hizmet sunma doğrultusunda yol gösterici veriler elde etmek ve (c) Türkiye'deki annelerin yaşantısının incelenerek alanyazına kültürel boyutta bir bakış açısı sağlamak için Türkiye'deki OSB'li çocukların annelerinin deneyimlerini ve algılarını incelenmeyi amaçlayan kapsamlı bir nitel araştırma başlatılmıştır. Bu makalede, bu araştırmanın ilk adımı bağlamında şu soruya yanıt aranmıştır: OSB'li çocuk sahibi annelerin OSB'ye yönelik algıları nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, bireylerin yaşantılarını, yaşantılarının anlamını ve algılarını keşfetmeyi amaçlayan bir nitel araştırma yöntemi olan fenomenolojik (olgubilimsel) desenle yürütülmüştür. Bu tür araştırmalarla, incelenen konu hakkında detaylı ve betimleyici bilgiler elde edilmektedir. Ayrıca, kuramsal bilgilerin uygulama alanında kullanımına ilişkin yol gösterici sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Creswell, 2005; Smith ve Osborn, 2004; Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, çocuğu OSB tanısı almış olan ve çalışmaya katılmayı isteyen 20 annedir. Katılımcı annelerin yaş aralığı 28-49, yaş ortalaması ise 39'dur. 18 anne ev hanımı olup, iki anne çalışmaktadır. Tüm katılımcıların çocukları M.E.B.'na bağlı bir özel eğitim uygulama merkezinde (OÇEM) eğitim almaktadır. Katılımcı annelerin çocuklarının yaş aralığı 8-23 olup, yaş ortalaması 13'dür. Çocukların 15'ine 2-3, dördüne 4-5, birine ise 10 yaşında tanı konmuştur. Çocuklardan beşi kız, 15'i erkektir.

Veri Toplama ve Analiz

Araştırmanın verileri; yaşantıları, algıları betimlemek ve anlamak için sık kullanılan bir veri toplama yöntemi olan mecazlarla (metafor) toplanmıştır. Görüşmelerle elde edilen mecazlar ve mecazlara yüklenen anlamlar aracılığıyla bireylerin olayları nasıl algıladıkları hakkında derinlemesine bilgiler elde edilmektedir (Armstrong, Davis ve Paulson; 2011; Jensen, 2006; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırmada, araştırmacılara şu sorular yöneltilerek mecaz verisi toplanmıştır: "OSB'ya benziyor, çünkü..... (Sizce OSB neye benziyor. Neden?)"

Veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Bir başka deyişle, elde edilen ham veriler belirli temalar altında incelenip, alanyazınla ilişkilendirilerek yorumlanmış ve doğrudan alıntılara yer verilerek raporlaştırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Nitel araştırmalar için önerilen geçerlik ve güvenilirlik ilkeleri doğrultusunda; (a) anneler ve araştırmacı, katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarını belirten ve katılımcı haklarını içeren bir sözleşmeyi imzalamışlardır. Ayrıca katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur, (b) araştırma süreci ve bulguları detaylı bir şekilde yazılmıştır, (c) katılımcılara araştırma süreci ve sonuçları hakkında bilgi verilerek katılımcıların teyidleri alınmıştır, (d) katılımcılardan elde edilen mecazların alanyazınla ilişkilendirilerek tartışılması sürecinde,

verilerin kendi içinde ve alnyazınla tutarlılığının sağlanması için bir başka alan uzmanının görüşü alınmıştır (Brantlinger, Jimenez, Klingner, Pugach ve Richardson, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2005).

3. BULGULAR

Katılımcıların OSB'ye ilişkin mecazlarını ve bu mecazların anlamlarını içeren bulgular Tablo-1'de betimsel olarak sunulmuştur. Tablo-1'de görüldüğü üzere, anneler çeşitli mecazlar kullanarak OSB'yi betimlemişlerdir. Ayrıca, katılımcıların mecazlara yükledikleri anlamlar doğrultusunda, annelerin OSB hakkındaki algılarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

Bulgular, annelerin çoğunluğunun (n=16) kullandıkları mecazların ve bu mecazlara yükledikleri anlamların OSB'yi hayatlarını olumsuz etkileyen ve yaşamlarının her alanını kapsayan bir durum olarak algıladıklarını gösterir niteliktedir. Anneler; kaygı, ümitsizlik, çaresizlik, gelecek endişesi ve üzüntü duygularını yaşamaktadırlar. Katılımcılar, olumsuz duygularını; OSB'nin tedavisinin olmamasıyla, eğitim yaşantılarındaki sorunlarla (örneğin, çocuklarında gelişme olmaması), annelerin üzerindeki sorumluluklarla (örneğin, sürekli çocuğun eğitimiyle ilgilenmek) ve sosyal hayatlarındaki kısıtlamalarla ilişkilendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo-1 incelendiğinde, annelerin bir kısmınının (n=4) kullandıkları mecazların ve bu mecazlara yükledikleri anlamların ise, bu annelerin de OSB'yi zor ve olumsuz bir durum olarak gördüklerini ancak, daha olumlu bir bakış açısı içinde olduklarını ortaya koyar niteliktedir. Bu annelerin, OSB ile ilgili açıklamalarında, dini inançlar öne çıkmakta olup, Allah'ın kendilerini bu durumla sınıadığına ve bir sınav verdiklerine yönelik görüşleri söz konusudur. Katılımcılar, çocuklarının günahsız birer melek olduğunu belirtmektedirler. Kendilerinin de güçlükler karşısında sabretmeleri gerektiğini, çünkü sabreden annelerin melek olacağını ifade etmektedirler. Ayrıca, katılımcıların şu anki durumlarına şükrettikleri ve eğer çocukları normal olsaydı daha büyük problemler yaşayabilecekleri düşündükleri görülmektedir. Bunların dışında anneler, yaşadıkları zorlukları aşmak için çaba gösterdiklerinde ve çocuklarından beklentileri daha gerçekçi olduğunda eğitimlerden olumlu sonuç alacaklarını düşünmektedirler.

Tablo 1: Metaforlar ve Anlamları
Genel Tema 1: Olumsuz Bakış Açısı

OSB’ya benziyor	Çünkü
A1. “Otizm nereye gideceğini bilmeyen şaşırılmış, karanlıkta yürüyen, yönünü bulmaya çalışan, korkak bir insana benziyor.”	A1. “Çünkü tedavi yöntemi hakkında bilgimiz yok ve kesin tedavisi yok.”
A2. “Otizm bitmeyen bir maraton.”	A2. “Çünkü çaresi yok. Ümidi olmadığı için bitmiyor.”
A3: “Otizm büyük bir dağa benziyor. İnsan inemiyor, çıksan çıkamıyorsun.”	A3. “Çünkü otizm çözülemeyen bir durum.”
M4. “Otizm bataklığa benziyor.”	A4. “Çünkü düşünce içine çıkılmıyor çaresiz ve tedavisi yok.”
A5, A11, A13, A14 & A20. “Otizm dipsiz bir kuyuya benziyor”, “çıkışı olmayan dipsiz bir kuyu diyebiliriz”, “dipsiz bir kuyu, tedavisi yok”, “sonsuz bir şey karanlık bir kuyu gibi”, “otizm karanlık bir kuyuya benzer.”	A5. “Çünkü çocuğunuz hayattan bir haber yaşıyor. İkimiz kuyuda bir şeyler yapma çabasındayız”, M11. “çünkü herhangi bir şekilde tedavisi olmayan bir hastalık. Bunlar nerede, nasıl bir son bulur veya nasıl daha iyiye gider, önce eğitim deniyor. Tıptan şifası olmadığı için, dipsiz kuyu diyoruz şu anda kapkaranlık gözüküyor”, M13. “Tamam, eğitim alıyoruz. Çocuk öyle güzel gelişiyor ki, ama bir bakıyorum çocuğa bir şey oluyor iki-üç adım ileri, iki adım geri. Belirsizlik, önünü görememek. Belirsiz olunca ne oluyor karamsar oluyorsun. Bu yüzden dipsiz kuyuya benzettim”, M14. “sonu yok yani göremiyorsunuz ilerisini. Çocuk benden sonra ne olacak? Sonu yok, iyileşme yok. Mesela down sendromlu beş yıl sonra, altı yıl sonra kendi kendine yetebilecek duruma geliyor ama bunun öyle bir şeyi yok”, M20. “Çünkü çıkartmak istiyorsun, çocuklar ışığa çıkmamak için mücadele ediyorlar. Bu süre zarfında anneler çok üzülmüş oluyor. Birçok şeyi kaybetmiş oluyor, eğitimle hiçbir yere varılmadığını ben oğlumdan biliyorum, niçin tıpta hiçbir çaresi bulunmuyor? Ben çok üzülüyorum ve araştırıyorum; ama hiç kimseden bilgi alamıyorum. Biz otizmin içine oğlumla mahkumuz. Şükür olsun Allah’a eğitimle tuvalet eğitimi, diş fırçalama... Ama sosyal yaşantı derseni; oğlumla bir çarşıya, bir pazara çıkıp rahat dolaşamıyoruz. Bizim sadece okulda dört duvar içinde mi sosyal hayatımız olacak?”.

Genel Tema 1: Olumsuz Bakış Açısı

OSB’ya benziyor	Çünkü.....
A6. "Otizm bir labirente benziyor."	A6. "Çünkü çaresiz bir durum. Girince içine çıkış yolunu bulamıyorsun."
A8. "Otizm çıkmaz bir sokağa benziyor."	A8. "Çünkü çaresiz bir durum. Çıkış noktasını bulamıyorsunuz."
A9. "Otizm denize düşen birinin yılanı bile sarılacak kadar çaresiz hissetmesi kendisini."	A9. "Çünkü tedavisi olmayan bir hastalık."
A12. "Hızlı çalışan bir makineye benziyor."	A12. "Çünkü çocuğum çok hareketli olduğu için. Hiç oturmayı bilmiyor, sürekli ayakta yatana kadar çalışan, hareket eden bir şey. Durduramıyorum bozulmuş gibi."
A15 "Otizm benim gözümde kocaman bir denize benziyor. Aslında denizen ortasındasın ama hiç girmemiş gibisin, hiç ıslanmamış gibisin, hiç yüzmemiş gibisin, onun güzelliğini görmemiş gibisin. Otizm böyle bir şey."	A15. "Hayat var ama onu yaşayamıyor. Hayatın içerisinde her anlamda. Beden sağlam. Her şey sağlam. Sanırım beyinde sağlam. Ama ruh kırık ve bunun farkında değil. Koskoca bir velinimetin içerisinde ama yararlanamıyor."
A17. "Otizm sökülmeyen bir çoraba benzer."	A17. "Çünkü ne bileyim sökülmüyor bu çocuk. Çözülse bulacağım bir şeyini, sanki böyle ilerletebileceğim gibi geliyor. Otizm karmakarışık. Nereden başlayacağımı bilemiyorum ben bu çocuğun. Nerede çözeceğim bilemiyorum. Hani çözebilsem, daha da faydalı olacağım gibi geliyor ... Çözebilsem ben çocuğumu, daha da ilerletmeye uğraşırdım"
A19. "Otizm hayat gibidir."	A19. "Çünkü gerçekten onun dışında hiçbir şey düşünemiyorum, benim en büyük sorumluluğum, benim hayallerim her şeyim otizm artı çocuğum. Öyle düşünün. Hayatım eşittir otizm diyorum, o derece. Yani ne öbür çocuğunuzu düşünebiliyorsunuz, ne de eşinizi düşünüyorsunuz. Sana bağımlı bir çocuk.... benim hayatım bu."

Genel Tema 2: Olumlu Bakış Açısı

OSB.....'ya benziyor	Çünkü.....
<i>A7. "Otizm bir çiçeğe benziyor."</i>	<i>A7. "Çünkü otizmliler çocuklar sanki bir çiçek, bir melek gibiler."</i>
<i>A10. "Otizm hem bir mükâfat Allah sevdiğine verirmiş derler ya hani bizi mi sınıyor diyorum. Bazen de otizm bir sınava benziyor."</i>	<i>A10. "Mesela hasta olmasaydı, normal bir çocuk olsaydı belki o zaman daha zor bir çocuk olacaktı, daha çok çekecektim. Belki çok problemlerim olacaktı. Allah diyorum bilerek verdi, şükrediyorsun. Sınavdır bu. Günümüz şükür diyor geçiyorsun. Başka yapacak bir şey yok yani."</i>
<i>A16. "Sonunda ışık olan bir tünele benzetiyorum."</i>	<i>A.16. "Bilinmeyen bir şey otizm. Yani nedenini de, tedavisini de bilmiyorsun. O yüzden bence sonunda hafif de olsa bir ışık görünen tünel. O tünelin sonunda o ışığı ya bulursun ya da o tünelde kaybolursun. O senin çabana kalmış bir şey. Ne kadar çabalarsan o kadar yaklaşırsın; ama ille de o ışığı bulacaksın diye bir şey yok, bulamayabilirsiniz de. Benim içimde o ışık var, onun için koşuyorum. O ışığın sonunda oğlumun kendi kendine yetebildiğini görebileyim. Mesela dışarıya çıktığımız zaman oğlumun elini kesinlikle bırakamıyorum, kaybolursa diye. En azından kendi kendine gidip gelebilin marketine, saçını kestirmeye. Ekmeğini alabilin marketten. Pantolonunun fermuarını çekmeyi unutmasın. İnsanın, insan olmanın gereksinimlerini öğrenebilin o yeter bana. Başka bir şey istemiyorum. Bülbül gibi konuşsun, madalyalar kazansın, okullar bitirsin. Böyle bir hayalim yok. Kurarsam kendimi kandırırım."</i>
<i>A18. "Bir melek gibi, dünyadan habersiz"</i>	<i>A18. "Rabbim bize çok büyük bir imtihan verdiği için sabredebilecek miyiz diye. Otizm dediği zaman zor bir şey hayat. Bunlar dünyadan habersiz bir melek ama kendileri için de zor bir yaşam, aileleri için de zor bir yaşantı ama hani sabredebilen anneler için bir melek gibi bakılıyor mesela. Otizmliler çocuklar melekler çünkü dünyadan habersizler. Mesela biz günah işleyebiliriz aklımız, fikrimiz, zekamız her şeyimiz yerinde olduğu için. Onlar çok bilinçli hareket etmedikleri için günaha girmiyorlar. Mesela büyüseler de günaha girmiyorlar onun için melekler gibiler."</i>

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada, OSB'li çocuk sahibi annelerin yaşantıları ve algıları incelenmiştir. Bulgular, annelerin pek çoğunun (n=16) OSB'yi hayatlarını olumsuz etkileyen bir durum olarak algıladıkları göstermektedir. Bu bulgularla tutarlı olarak alanyazındaki araştırmaların bulguları da, OSB tanılı çocukların aile bireylerinin ve özellikle annelerinin, kaygı ve endişe gibi çeşitli olumsuz duygular yaşadıklarını belirtmektedir (Bilgin ve Kucuk, 2010; Dale ve diğ., 2006; Dillenburger ve diğ., 2010). Anneler, olumsuz bakış açılarını ve olumsuz duygularını; OSB'nun kesin bir tedavisi olmayıp, yaşam boyu süren bir durum olmasıyla, eğitimle ilişkili yaşadıkları sorunlarla, çocuklarının gelecekteki durumlarının belirsizliğiyle, OSB ile yaşamının özellikle annelere getirdiği sorumluluklarla ve sosyal yaşamdaki kısıtlamalarla ilişkilendirmişlerdir. Bir başka deyişle, bu anneler, OSB'yi kontrol edilemez, değiştirilemez ve gelecekte de devam edecek bir durum olarak anlamlandırmışlardır. Annelerin OSB'ye yükledikleri bu tür anlamlar onların bakış açılarının olumsuz olmasına ve duygu durumlarının bozulup kaygı gibi olumsuz duygular yaşamalarına yol açıyor olabilir. Alanyazındaki çalışmalarda da, bireyler OSB gibi zor bir durumu kontrol edilemez, değiştirilemez ve gelecekte de devam eden bir durum olarak algıladıklarında uyum güçlükleri ve psikolojik sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Dale ve diğ., 2006; Weiner, 1985; Whittaker, 2002). Ayrıca, bu gruptaki annelerin, OSB'li çocukla yaşamının güçlükleri ile başetmede kolaylaştırıcı unsurlar olan sosyal ve eğitsel destek alma bağlamında yaşadıkları zorluklar, bu durumla başetmede güçlük yaşayıp olumsuz bir bakış açısı içinde olmalarının bir nedeni olabilir. Benzer araştırmaların bulguları da, OSB'li çocuğu olan ailenin, özellikle de annenin tüm yaşamının OSB'li çocuğun üzerine kurulu olmasının ve sosyal yaşamın kısıtlanmasının annelerin psikolojik durumunu olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir (Bilgin ve Kucuk, 2010; Dale ve diğ., 2006; Dillenburger ve diğ., 2010; Twoy ve diğ., 2007; Werner De Grace, 2004; Whittaker, 2002). Ayrıca, anneler çocuklarıyla ilgili daha fazla kişisel sorumluluk üstlenmek durumunda kalarak; kendilerini daha stresli, endişeli ve çaresiz hissediyor olabilirler. Nitekim, benzer bir çalışmada da çocuklarıyla ilgili kişisel sorumluluğu daha fazla hisseden annelerin daha stresli oldukları vurgulanmaktadır (Dale ve diğ., 2006).

Bulgular annelerin bir kısmının (n=4) ise OSB'yi zor ve olumsuz bir durum olarak ifade etmelerine rağmen daha olumlu bir bakış açısı içinde olduklarını göstermektedir. Bu anneler, bu zor durum karşısında çabaladıklarında ve çocuklarından beklentileri daha gerçekçi olduğunda eğitimlerden olumlu sonuç alacaklarını düşünmektedirler. Alanyazınla da tutarlı

olarak, annelerin OSB'ye çaba gösterildiğinde değiştirilebilir ve kontrol edilebilir bir durum anlamı yüklemelerinin, daha olumlu bir bakış açısı içinde olmalarını sağladığı akla gelmektedir (Dale ve diğ., 2006; Weiner, 1985; Whittaker, 2002). Ayrıca, bu annelerin, OSB'nin zorluklarıyla başetmede; inanca dayalı başetme yöntemleri (örneğin, Allah'ın kendilerini bu durumla sınadığını ve sonunda ödüllendirileceklerini düşünme), problem odaklı başetme yöntemleri (örneğin, problem için çözüm yolları arama, daha gerçekçi hedefler belirleme) ve pozitif yeniden yorumlama yöntemleri (örneğin, stres yaratan olaya daha olumlu ve farklı bir bakış açısıyla yaklaşma) kullandıkları görülmektedir. Benzer bazı çalışmalarda da, bu tür başa çıkma stratejileri kullanan annelerin yaşadıkları güçlüklerle daha kolay başa çıkabildikleri, olumlu bir bakış açısı kazandıkları ve psikolojik olarak daha sağlıklı oldukları belirtilmektedir. (Dunn ve diğ., 2001; Seligman ve Darling, 2007; Tway ve diğ., 2007). Ayrıca, stresle başetmede sosyal ve eğitsel destek almanın annenin stresle baş etmesinde önemli ve kritik bir etmen olduğu düşünüldüğünde bu gruptaki annelerin uygun destekler alabildikleri, dolayısıyla benzer araştırmaya bulgularında da belirtildiği üzere, stres yaratan olayla daha iyi başedip, olumlu bakış açısı kazanmış olabilecekler akla gelmektedir (Bilgin ve Kucuk, 2010; Dunn ve diğ., 2001; Hasting, Kovshoff, Brown, Ward, Espinosa ve Remington, 2005; Tarakeshwar ve Pargament, 2001; Tway ve diğ., 2007). Bunların dışında, alanyazındaki araştırmalarda kişisel özelliklerin (örneğin, iyimserlik) psikolojik olarak sağlıklı olma ve olumsuz duygularla başetmede etkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, OSB'nin annelere daha sabırlı olma, içsel olarak güçlenme gibi olumlu deneyimler kazandırdığı ve annelerin OSB'ye yönelik olumlu bir bakış açısı içinde oldukları da görülmektedir (Chang ve McConkey, 2008; Dunn ve diğ., 2001; Ekas, Lickenbrock ve Whitman, 2010; Kenneth ve diğ., 2009; Üstüner Top, 2009). Dolayısıyla, bu araştırmadaki olumlu bakış açısına sahip annelerin kişilik özelliklerinin ve kişisel gelişimlerine katkısı olan deneyimler yaşamalarının (sabretme, vb.) bakış açılarını etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın bulguları, annelerin yaşadıkları olumsuz duyguların, çocuklarının belirli dönemleriyle ve özellikleriyle bağlantılı olabileceğine ilişkin alanyazın doğrultusunda da ele alınmıştır. Alanyazındaki çeşitli çalışmalarda, tanının konduğu dönemde annelerin daha fazla stres yaşadıkları ve uygun bir eğitimin başlamasıyla stresin azaldığı vurgulanmaktadır. Ancak, ergenlik ve yetişkinlik dönemine özgü bir takım sorunların (örneğin, mesleki eğitim ve aile yaşlandığında çocuğa sunulacak hizmetlerdeki yetersizlikler) annelerin tekrar zor bir döneme girerek, yoğun stres yaşamalarına yol açabileceği belirtilmektedir (Davis ve Carter, 2008; DeMeyer, 1979; Gray, 2002). Ayrıca, çocuğun problem davranışlarının fazla olmasının ve

OSB belirtilerinin şiddetinin annelerdeki stresi belirleyen ve annelerin olumsuz duygular yaşamalarına yol açabilen değişkenler olabileceği vurgulanmaktadır (Davis ve Carter, 2008; Gray, 2002; Lyons, Leon, Roecker Phelps ve Dunleavy, 2010). Bu araştırmadaki dört anne daha olumlu bakış içinde olsa da, annelerin tümü OSB'yi zor bir durum olarak görmektedir. Annelerin çocuklarının yaş ortalamasının 13 olduğu düşünüldüğünde, alanyazında belirtildiği üzere ergenlik sorunların ve yetişkinlik dönemine doğru ortaya çıkan yeni durumların (örneğin, mesleki eğitim) annelerin endişelerini arttırarak OSB'yi zor bir durum olarak görmelerine yol açmış olabilir. Benzer şekilde, tüm annelerin çocuklarının çeşitli davranış sorunlarının (kendine zarar verme, takıntılı davranışlar vb.) olması da, annelerin OSB ile ilgili yaşadıkları güçlükleri arttırıyor olabilir.

Bu araştırmanın bulguları, benzer araştırma bulguları da dikkate alındığında, hangi kültürden olursa olsun OSB'li çocuğu olan annelerin psikolojik olarak olumsuz bir ruh hali içinde olduklarını ve OSB'yi zor bir durum olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır (Blatcher ve McIntyre, 2006; Bilgin ve Kucuk, 2010; Desai ve diğ., 2012; Koydemir ve Tosun, 2009; McCabe, 2008). Ancak, her ne kadar OSB ve kültür ilişkisine yönelik sınırlı alanyazın söz konusu olsa, ailelerin OSB'ye yönelik duygusal tepkilerinin yoğunluğu kültüre göre değişebilmektedir. Örneğin, bazı toplumlarda (örneğin, Tayvan, Çin) olduğu gibi, Türkiye'de de geleneksel rol algısı bağlamında, aile içinde ve toplumda annelerden çocuk yetiştirme konusunda daha fazla sorumluluk beklenmesi ve çocuğun davranışlarında temel olarak annenin sorumlu olduğu görüşü annelerin daha fazla olumsuz duygu yaşamasına ve durumla başetmede zorlanmalarına yol açabiliyor olabilir (Bilgin ve Kucuk, 2010; Chang ve McConkey, 2008; Koydemir ve Tosun, 2009; McCabe, 2008; Özyürek ve Tezel-Şahin, 2005). Ayrıca, bu araştırmadaki annelerin çoğunluğunun, olumsuz durumlarda ve dolayısıyla OSB ile başetmede önemli bir başetme mekanizması olan sosyal-eğitsel destek ve çocuklarının özellikle ileri yaşlarda alacakları hizmetler bağlamında sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Türkiye'de her ne kadar OSB bağlamında umut veren çeşitli gelişmelerin (bilimsel dayanaklı yöntemlerin kullanılmaya başlaması, erken özel eğitim okullarının açılması, vb.) son yıllarda hız kazanmasına rağmen, aileler özellikle çocuklarının ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde yeterli sosyal, mesleki ve eğitsel destek hizmet alamamakta ve sorunlar yaşamaktadırlar (Bilgin ve Kucuk, 2010; Koydemir ve Tosun, 2009; Üstüner Top, 2009). Bu durum da, araştırma katılımcısı annelerin, OSB'yle başetmelerini güçleştirip, olumsuz deneyimler yaşamalarına yol açıyor olabilir. Tayvan'da gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçlarında da, yetersizliği olan çocuklara yönelik hizmetlerin yeterli olmamasının ailelerin olumsuz duygu

ve düşünceler yaşamalarına yol açtığı belirtilmektedir. Özellikle, ileri yaştaki çocuklara yönelik hizmetlerdeki eksiklikler nedeniyle aileler, çocuklarıyla gelecekte kimin ve hangi kurumun ilgileneceğine dair yoğun endişe yaşamaktadırlar (Chang ve McConkey, 2008). Diğer bir araştırma bulgusu ise, Çin’de tanı koyma ve eğitim sunma bağlamında yaşanan sorunların (örneğin, uzmanların OSB yeterliklerinin az olması) ailelerin pek çok zorlukla karşılaşp, yoğun stres yaşamalarına yol açabildiğini bildirmektedir (Mc Cabe, 2007). Ayrıca, kültürel yapı, felsefi ve dini inanışlar ailelerin öze bakışını ve deneyimlerini etkileyebilmektedir (Mandell ve Novak, 2005; Daley ve Sigman, 2002). Örneğin, pek çok Budist bu tür zor deneyimler yaşayan insanların ölümden sonra ödüllendirileceğine inanmaktadır (Chang ve McConkey, 2008; Holroyd, 2003). Bu araştırmadaki bazı annelerin, olumsuz bir durumla başetmede inanca dayalı başetme yöntemleri kullanması, İslam dinine inanan müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Türkiye’de, olumsuz olayların Tanrı tarafından bir sınanma olduğu, bu tür durumlar karşısında sabredilerek isyan edilmemesi gerektiği ve var olan duruma şükretme gibi inanışların varlığıyla ilişkili olabilir (Kara, 2008). Ancak, alanyazındaki araştırmalarda vurgulandığı üzere, hangi kültürden olursa olsun OSB’li çocuk sahibi annelerin ve diğer aile bireylerinin duygu durumlarını ve yaşantılarını etkileyen önemli değişkenler olan stresle başetme stratejileriyle ve OSB’ye yüklenen anlamla ilişkili sistematik araştırmaların yapılması gerekmektedir. Çünkü, bu değişkenler ailelere sunulacak hizmetlerin belirlenmesinde ve etkililiğinde yol gösterici nitelik taşımaktadır (Dunn ve diğ., 2001; Ekas ve diğ., 2010; Mancil, Boyd ve Bedesem, 2009; Whittaker, 2002).

Sonuç olarak, araştırmanın bulguları OSB’li çocuğu olan annelerin, OSB’yi zor ve olumsuz bir durum olarak algıladıklarını, çeşitli olumsuz duygular yaşadıklarını ancak bazı annelerin daha olumlu bir bakış açısı içinde olduklarını göstermektedir. Bu araştırmanın, OSB’li çocukların annelerinin yaşam deneyimlerinin incelendiği sınırlı nitel araştırma alanyazınına bir katkı getireceği düşünülmektedir. Ayrıca, farklı kültürlerde yapılmış olan çalışmaların sınırlılığı düşünüldüğünde, bu çalışmayla Türkiye’deki annelerin yaşam deneyimlerine ve OSB algılarına yönelik bilgiler edinilerek, bu konudaki alanyazına bir katkı sunulmuştur. Bu çalışmanın bulgularının uygulama alanında çalışan uzmanlara, ailelere sunacakları hizmetlerin etkili olması doğrultusunda yol göstereceği umulmaktadır. Örneğin, araştırma bulgularında görüldüğü üzere annelere sosyal destek sunulması ve çocukların eğitsel ihtiyaçlarının etkili bir şekilde karşılanması annelerin bu zor durumla başetmelerini kolaylaştırabilecektir. Ancak, bu araştırmanın 20 anne ve sadece mecaz verileriyle sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, bu araştırmadaki annelerin stres ve diğer olumsuz duygu

durumları hakkında nicel değerlendirmeler yapılmamıştır. Bunların yanısıra, çocukların OSB belirtilerinin ve davranış sorunlarının şiddeti ile beceri düzeylerine ilişkin nicel ve kapsamlı değerlendirmeler yapılmamıştır. Bu sınırlılıklar sonraki araştırmalarda ele alınarak, daha kapsamlı bulgular ortaya konabilir.

Araştırma doğrultusunda uygulama alanına yönelik olarak; (a) OSB tanılı çocukların annelerine ve diğer aile bireylerine uzmanlar (örneğin, psikologlar, özel eğitim uzmanları) ve kurumlar (örneğin, hastaneler, eğitim kurumları) tarafından eğitsel ve sosyal destek verilmesi, (b) bu ailelere olumsuz durumlarla başetmelerini kolaylaştıracak stratejilerin kazandırılmasına yönelik hizmetler sunulması, (c) bu ailelere yönelik hizmet sunumunda uzman personel yetiştirilmesi, (d) OSB tanılı bireylere sunulan eğitsel ve sosyal desteklerin nitelik ve niceliğinin ailelerin duygu durumlarını etkilediği göz önüne alındığında, ilgili kurumlarca (bakanlıklar, üniversiteler, vb.) OSB'li bireylere yönelik hizmetlerin nitelik ve niceliğini artırıcı çalışmalar yapılması önerilebilir.

İlerideki araştırmalara yönelik öneriler ise şöyle sıralanabilir: (a) OSB olan çocuğa sahip ailelerin stresle başetme stratejileri hakkında araştırmalar yürütülebilir, (b) farklı veri toplama araçlarıyla ve daha büyük örneklem ile daha kapsamlı nitel ve nicel araştırmalar yapılarak, ailelerin deneyimleri ve bu deneyimlerini etkileyebilecek değişkenler (çocuktaki davranış sorunları, çocuğun yaşı, başetme stratejiler, aile bireylerinin kişilik özellikleri, vb.) araştırılabilir, (c) kültüre özgü farklılıkları ele alan çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Armstrong, S. L., Davis, H. S., & Paulson, E. J. (2011). The subjectivity problem: Improving triangulation approaches in metaphor analysis studies. *International Journal of Qualitative Methods, 10*, 151-163.
- Benson, P. R. (2006). The impact of child symptom severity on depressed mood among parents of children with ASD: The mediating role of stress proliferation. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 36*, 685-695.
- Bilgin, H. ve Kucuk, L. (2010). Raising an autistic child: Perspectives from Turkish Mothers. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing, 23*, 92-98.
- Bishop, S., L., Richer, J., Cain, A. C., & Lord, C. (2007). Predictors of perceived negative impact in mothers of children with autism spectrum disorder. *American Journal on Mental Retardation, 112*, 450-461.
- Blacher, J., & McIntyre, L. L. (2006). Syndrome specificity and behavioral disorders in young adults with intellectual disability: Cultural differences in family impact. *Journal of Intellectual Disability Research, 50*, 184-198. doi: 10.1111/j.1365-2788.2005.00768.x.

- Brantlinger, E., Jimenez, R., Klingner, J., Pugach, M., & Richardson, V. (2005). Qualitative studies in special education. *Exceptional Children, 71*, 195-207.
- Cavkaytar, A., Batu, S. ve Beklan Çetin, O (2008). Perspectives of Turkish mothers on having a child with developmental disabilities. *International Journal of Special Education, 23*, 102-109.
- Chang, M. Y., & McConkey, R. (2008). The perceptions and experiences of Taiwanese parents who have children with an intellectual disability. *Journal of Disability, Development and Education, 55*, 27-41.
- Creswell, W. J. (2005). *Educational research*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson.
- Dale, E., Jahoda, A., & Knott, F. (2006). Mothers' attributions following their child's diagnosis of autistic spectrum disorder. *Autism, 10*, 463-479. doi:10.1177/1362361306066600.
- Daley, T., & Sigman, M. (2002). Diagnostic conceptualization of autism among Indian psychiatrists, psychologists, and pediatricians. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 32*, 13-23.
- Davis, N. O., & Carter, A. S. (2008). Parenting stress in mothers and fathers of toddlers with autism spectrum disorders: Associations with child characteristics. *J. Autism Dev. Disord., 38*, 1278-1291. doi: 10.1007/s10803-007-0512-z.
- DeMeyer, M. K. (1979). *Parents and children in autism*. Washington, D. C.: V. H. Winston.
- Desai, M. U., Divan, G., Wertz F. J., & Patel, V. (2012). The discovery of autism: Indian parents' experiences of caring for their child with an autism spectrum disorder. *Transcultural Psychiatry, 49*, 613-637. doi: 10.1177/1363461512447139.
- Dillenburger, K., Keenan, M., Doherty, A., Byrne, T., & Gallaghen, S. (2010). Living with children diagnosed with autistic spectrum disorder: Parental and professional views. *British Journal of Special Education, 37*, 14-23. doi: 10.1111/j.1467-8578.2010.00455.x.
- Dunn, M. E., Burbine, T., Bowers, C. A., & Tantleff-Dunn, S. (2001). Moderators of stress in parents of children with autism. *Community Mental Health Journal, 37*, 39-52.
- Ekas, N. V., Lickenbrock, M., & Whitman, T. L. (2010). Optimism, social support, and well-being in mothers of children with autism spectrum disorder. *J. Autism Dec. Disorder, 40*, 1274-1284. doi: 10.1007/s10803-010-0986-y.
- Gray, D. E. (2002). Ten years on: A longitudinal study of families of children with autism. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 27*, 215-222. doi: 10.1080/136682502100000863 9.
- Gupta, A., & Singhal, N. (2004). Positive perceptions in parents of children with disabilities. *Asia Pasific Disability Rehabilitation Journal, 15*, 22-35.
- Hallahan, D. P., & Kaufmann, J. M. (2009). *Exceptional Learners: Introduction to special education*. Boston: Allyn & Bacon.
- Hasting, R. P., Kovshoff, H., Brown, T., Ward, N. J., Espinosa, F. D., & Remington, B. (2005). Coping strategies in mothers and fathers of preschool and school-age children with autism. *Autism, 9*, 377-391. doi: 10.1177/1362361305056078.

- Holroyd, E. E. (2003). Chinese cultural influences on parental caregiving obligations toward children with disabilities. *Qualitative Health Research*, 13, 4-19. doi: 10.1177/1049732302239408.
- Jensen, D. F. N. (2006). Metaphors as a bridge to understanding educational and social contexts. *International Journal of Qualitative Methods*, 5, 1-17.
- Kara, E. (2008). Zihinsel engelli çocukları olan ailelerin çocuklarının durumunu dini açıdan değerlendirmeleri. *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 317-331.
- Kenneth, W. P., Hodgson, J. L., McCammon, S. L., & Lamson, A. L. (2009). Caring for an individual with autism disorder: A qualitative analysis. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 34, 27-35.
- Koydemir, S. ve Tosun, Ü. (2009). Impact of autistic children on the lives of mothers. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2534-2540.
- Lyons, A. M., Leon, S. C., Roecker Phelps, C. A., & Dunleavy, A. M. (2010). The impact of child symptom severity on stress among parents of children with ASD: The moderating role of coping styles. *J. Child Fam. Study*, 19, 516-524. doi: 10.1007/s10826-009-9323-5.
- Mancil, G. R., Boyd, B. A., & Bedesem, P. (2009). Parental stress and autism: Are there useful coping strategies. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 44, 523-537.
- Mandell, D. S., & Novak, M. (2005). The role of culture in families' treatment decisions for children with autism spectrum disorders. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 11, 110-115. doi: 10.1002/mrdd.20061.
- McCabe, H. (2008). Autism and family in the people's republic of China: Learning from Parents' Perspectives. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 31, 37-47.
- Özyürek, A. ve Tezel-Şahin, F. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 19-34.
- Seligman, M., & Darling, R. B. (2007). Ordinary families, special children: A systems approach to childhood disability. New York: Guilford.
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2004). Interpretative phenomenological analysis. J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (51-80). London: Sage.
- Tarakeshwar, N., & Pargament, K. I. (2001). Religious coping in families of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 16, 247-260.
- Twoy, R., Connolly, P. M., & Novak, J. M. (2007). Coping strategies used by parents of children with autism. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 19, 251-260. doi: 10.1111/j.1745-7599.2007.00222.x.
- Üstüner Top, F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel Araştırma. 9, 34-42.
- Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement, motivation and emotion, *Psychological Review*, 92, 548-573.
- Werner De Grace (2004). The everyday occupation of families with children with autism. *American Journal of Occupational Therapy*, 58, 543-550.

- Whittaker, P. (2002). Supporting families of preschool children with autism: What parents want and what helps. *Autism*, 6, 411-426.
- Woodgate, R. T., Ateah, C., & Secco, L. (2008). Living in world of our own: The experience of parents who have a child with autism. *Qualitative Health Research*, 18, 1075-1083. doi: 10.1177/1049732308320112.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yazar Notları

Yazarlar, katılımcı annelere OSB yolculuklarını içtenlikle paylaştıkları için teşekkürlerini sunarlar. Ayrıca, çalışmada emekleri geçen Çağrı Çördük'e, Ebru Çelik'e, İbrahim Çetin'e, Kezban Dünder'a, Kübra Günay'a, Mehmet Akgül'e ve Yasemin Şener'e teşekkür ederler. Bu çalışma, "Living with a child with Autism Spectrum Disorders (ASD): Experiences of Turkish mothers" başlıklı bildiri olarak, 2014, Eighth Annual Autism Conference'da, (Louisville, KY) poster bildiri olarak sunulmuştur.